

[DOI:10.26104/NNTIK.2023.29.68.058](https://doi.org/10.26104/NNTIK.2023.29.68.058)

Заилова Ж.Ж.

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫН
ЭКОЛОГИЯЛЫК ЖАКТАН ТАРБИЯЛОО ЖАНА САБАКТАРДА
КОЛДОНУЛУУЧУ ПЕДАГОГИКАЛЫК ОЮНДАР

Заилова Ж.Ж.

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ УЧАЩИХСЯ
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИГРЫ
ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ НА УРОКАХ

J. Zailova

ENVIRONMENTAL EDUCATION FOR PRIMARY CLASS STUDENTS
AND PEDAGOGICAL GAMES USED IN THE LESSONS

УДК: 373.3

Бул макалада башталгыч класстын окуучулардына экологиялык тарбия берүү менен сабактарда педагогикалык оюндардын колдонулушу айтылды. Экологиялык билим берүү билим берүү процессинин бир бөлүгү катары кемчиликсиз негиз катары каралышы керек. Экологиялык билим берүүнүн компоненттери, мисалы, мамиле, билим, жана аң-сезимдүү болуу, окуучулардын турмушунда, жүрүм-турумунда маанилүү роль ойнойт. Инсан катары адамдар экологиялык көйгөйлөрдү чечүүгө милдеттүү. Буга жетишүү үчүн ар бир адам өз салымын кошууга аракеттенүү керек. Маселен, биз мугалимдер бардык деңгээлдеги студенттерге, окуучуларга экологиялык көйгөйлөр жөнүндө маалымат берип, аны чечүүнүн жолдорун, ага биздин да кантип салым кошорубуз тууралуу маалымат берүү керек. Экологиялык билим берүү процесси ар бир предметте, маселен, айрыкча кыргыз тили, адабий окуу, мекен таануу, класстан тышкаркы окуу, математика сабактарында кеңири жүргүзүлөт. Ошону менен катар оюн аркылуу да ишке ашырылат. Бул макалада педагогикалык оюндардын бир нече түрлөрү көрсөтүлдү. Макаланы мугалимдер, ата-энелер, студенттер пайдаланса болот.

Негизги сөздөр: башталгыч класс, экологиялык билим берүү, экологиялык көйгөй, мектеп окуучулары, оюн, мектеп, уюштуруу, аң-сезим, дидактика, акыл-эс, ата-эне.

В данной статье сообщается об использовании педагогических игр на уроках экологического воспитания учащихся младших классов. Экологическое образование следует рассматривать как неотъемлемую часть образовательного процесса. Компоненты экологического образования, такие как отношение, знания и осведомленность, играют важную роль в жизни и поведении учащихся. Как личности, люди несут ответственность за решение экологических проблем. Чтобы достичь этого, каждый должен попытаться внести свой вклад. Например, мы, учителя, должны информировать учащихся всех уровней об экологических проблемах и их решениях, также о том, как мы можем этому способствовать. Процесс экологического воспитания осуществляется широко по каждому предмету, особенно по кыргызскому языку, литературоведению, домашнему обучению, внеклассным занятиям, урокам математики. Кроме того, это реализуется через игру. В данной статье представлены несколько видов педагогических игр. Статья может быть использована учителями, родителями и учащимися.

Ключевые слова: начальная школа, экологическое образование, экологическая проблема, школьники, игра, школа, организация, сознание, дидактика, разум, родители.

This article reported on the use of pedagogical games in environmental education lessons for primary school students. Environmental education should be considered as an integral part of the educational process. The components of environmental education such as attitude, knowledge and awareness play an important role in the lives and behavior of students. As individuals, people have a responsibility to solve environmental problems. To achieve this, everyone must try to contribute. For example, we as teachers must educate students at all levels about environmental problems, how to solve them, and how we can contribute to them. The process of environmental education is carried out widely in every subject, especially in the Kyrgyz language, literary studies, home education, extracurricular activities, and mathematics lessons. In addition, this is realized through the game. This article presents several types of pedagogical games. The article can be used by teachers, parents and students.

Key words: primary school, environmental education, environmental problem, schoolchildren, game, school, organization, consciousness, didactics, mind, parents.

Дүйнөдө глобалдуу маселелердин бири – бул экологиянын бузулушу жана бул жалпы адамзат, жаныбарлар үчүн коркунуч туудурат. Анын себеби, биологиялык ар түрдүүлүктү жоготуу, токойлордун кыйылышы, тамактануу көйгөйлөрү, абанын булганышы, глобалдык климаттын өзгөрүшү жана айлана-чөйрөгө түздөн-түз же кыйыр түрдө байланышкан ушул сыяктуу көйгөйлөр өсүп жатат. Бул көйгөйлөрдү жоюу маанилүү, анткени экологиялык көйгөйлөр ден соолукка кедергисин эле тийгизип койбостон, бир нече коркунучтарды туудурат. Инсан катары адамдар экологиялык көйгөйлөрдү чечүүгө милдеттүү. Буга жетишүү үчүн ар бир адам өз салымын кошууга аракеттенүү керек. Маселен, биз мугалимдер бардык деңгээлдеги студенттерге, окуучуларга экологиялык көйгөйлөр жөнүндө маалымат берип, аны чечүүнүн жолдорун, ага биздин да кантип салым кошорубуз тууралуу маалымат берүү керек.

Билим – бул ачкыч, экологиялык көйгөйлөрдүн алдын алуу жана чечүү элементи. Экологиялык билим берүү – экологиялык бузулуулардан улам келип чыккан билим берүү тармагы, адамзаттын табиятка үстөмдүк кылуу аракетинен келип чыккан нерсе кайрадан адамдын аракети менен гана оңдолот [2].

Башталгыч класстын адабий окуу, кыргыз тили, мекен таануу, класстан тышкары окуу дагы башка сабактарында окуучулар жаратылыш, экология тууралуу макал-лакаптарды окушат, ырларды жатташат, чыгармаларды окуп, аларга талдоо жүргүзүшөт. Айлана-чөйрө, аба, суу ресурстары, жаратылыш, жанжаныбарлар, өсүмдүктөр, озон катмары тууралуу билим-билгичтиктерге ээ болушат жана алардын турмушта зарылчылыгын түшүнөт.

Масален, өсүмдүктөрдүн турмушта зарылдыгы. Өсүмдүктөр адамдарга крахмал, май, каучук, белок, кант, целюлоза, спирт, кычкылтек берет. Бул үчүн өсүмдүк Күндүн энергиясын, көмүртекти кычкылтекке айландырат. Дүйнөдө алардын 335 мин түрү бар. Дем алып жаткан аба көбүнчө азот менен кычкылтектин кошундусунан туруп, жердин атмосферасын түзүүчү газ сыяктуу зат. Таза аба ден соолукка абдан пайдалуу. Көптөгөн организмдер үчүн, мисалы, бактериялар үчүн да, жогорку түзүлүштөгү жаныбарлар жана өсүмдүктөр үчүн да кычкылтек менен көмүртектин кош кычкылынын концентрациялары (атмосфералык абада көлөмү боюнча 21% жана 0,03% кездешет) лимитирлөөчү болуп эсептелет [3].

Озон катмары – космостон чыккан тирүү организмдер үчүн өлүмгө тете ультуракөгүлжүм түстөгү нурланууларды жутуп алуучу, уюлдардагы жер үстүнөн 7-8 чакырым, экватордогу жер үстүнөн 17-18 чакырым бийиктигиндеги аба чөйрөсүнүн озон молекулаларынын жогорку жыштыгына ээ катмары. Анын пайдалуулугу, эмне себептен жукарууда, азайышынын кесепетинен жер планетасы кандай коркунучтарга туш болоорун окуучуларга түшүндүрүш керек [6].

Суу биосферанын эң зарыл бөлүгү болуп эсептелет. Ал бардык жандуу организмдердин курамына кирүү менен алардын жалпы салмагынын 90% жакынын түзөт. Бирок суунун чон айлануусунун ичинен көп эмес бөлүгүн гана кургактагы экосистема колдонот деп эсептелет. Мисалы, экосистемадагы биомассаны калыптандыруу үчүн атмосфералык жаан менен коштолгон суунун 1% жакын гана суу колдонулат. Сууну коргоо жана суунун булганышын болтурбоо үчүн чечимдерди табуу чоң иш, бирок кичинекей кадамдар да чоң өзгөрүү жасай алат. Биздин окуучуларды суунун булганышына каршы иш-аракет кылууга үйрөтүү жана шыктандыруу бул чектүү ресурсту коргоого жардам берет [4].

Кыргыз Республикасында айлана-чөйрөнү коргоонун улуттук планы иштелип чыккан (НПООС), бул планда Кыргызстандагы төмөнкү экологиялык көйгөйлөр чагылдырылган:

- жаратылыш ресурстарын сарамжалсыз пайдалануу;
- айыл-чарба аянттарын жана жайыттарды туура эмес пайдалануунун (сугат, айдоо ж.б. иштер) натыйжасында жерлердин деградацияланышы;

- токой ресурстарын сарамжалсыз пайдалануу;
- биологиялык артүрдүүлүктүн азайып жатышы;
- тоо-кен өнөр жайларынын толук эффектисиз иштеп жатышы (экологиялык жактан негиздебей иштетүү, ар түрдүү оор металлдар элементтердин экосистемаларды булгап жатышы).
- атмосфера жана суу чөйрөсүнүн булганып жатышы.

Жогоруда каралып кеткен антропогендик факторлордун натыйжасында төмөндөгүдөй локалдык (жер-жерлердеги) экологиялык көйгөйлүү маселелер пайда болууда: учурда каралгандай, табигый экосистемалардын бузулушунун натыйжасында республикада биологиялык артүрдүүлүк азайып, түрүндө өзгөрүлбөгөн көптөгөн жаныбарлардын, өсүмдүктөрдүн генфонддору жана экфонддору жок болуу коркунучунда турат [2].

Мындай көгөйлөр башталгыч класста «Кожожаш» эпосунда Кожожаштын жан-жаныбарларды атып кыйратканы, Ч. Айтматовдун «Бугу эне» жомогунда адамдардын жаратылышка болгон аёосуз кыянатчылыгы, бугуларды атып азайтуусу сүрөттөлгөн. Ушундай мазмундагы чыгармалар менен окуучулардын жаныбарларга, жаратылышка болгон этияттык мамилесин калыптандырсак, бир аз да болсо экологияга аяр мамиледе болот.

Сабак учурунда экологиялык жактан оюн аркылуу тарбиялоону карап көрөлү. Алар айрымдары сабак учурунда класстын ичинде ойнотулса, айрымдары таза абада, жаратылышта ойнотулат.

Оюн – балдардын аң-сезимин дүйнө таанымын өстүрүүчү, сабакка болгон кызыгуусун жогорулатуучу, курчап дүйнөнү таанытуучу кызыктуу процесс. Оюн аркылуу баланын ден соолугу чыңдалат, ойлоосу өсөт, мамилелешүү жөндөмү артат. Албетте, бала туулгандан ойноп туулбайт, алгач ата-эненин жардамы менен, айрыкча эненин алгачкы жардамы, идеясы менен ойной башташат. Ата-эне балага канчалык көңүл буруп, көпчүлүк учурда өзүнүн каалагандай ойноосуна шарт түзүп бере алса балада өзүнө болгон ишеними күчөйт.

Баланын жекече өнүгүшүндө оюн чоң мааниге ээ. Оюн аркылуу баланын айлана-чөйрөгө болгон мамилеси, жаратылышка болгон көз карашы, аракети, акыл-сезими, моралдык, эрк жана башка жалпы инсандык сапаттары калыптанат. Ошондуктан, оюн баланын өсүп-өнүгүшүндө эң негизги ишмердүүлүк болуп эсептелет.

Мектепке чейинки курактагы балдар үчүн (дидактикалык кыймылдуу), улуулар атайы түзгөн же сюжеттик-ролдук бир муундан экинчи муунга калтырылган оюндар пайда болгон. Оюн аркылуу балдар улуулардын жардамы менен байкабастан керектүү билимге, көнүгүүлөргө ээ болот. Башталгыч мектепте сюжеттүү-ролдуу оюн экинчи планга жылып, баланын

негизги ишмердүүлүгү окуу болуп калат. Оюндарда кенже класстагы балдар күчтүүлүктү, эрктүүлүктү, шамдагайлуулукту жана башка сапаттарды чагылдырган баатырдык мазмундагы сүйүктүү ролдорду аткарышат. Мисалы, космонавт, саякатчы, альпинист, Манастын чоролору жана башка. Бара-бара балдардын жашоо-турмушунда интеллектуалдуулук жана спорт оюндары маанилүү орунду ээлеп, күчтүү, шамдагай, чыдамкай, эрктүүлүгү жана башка сапаттары өркүндөйт [2].

Ал эми мектепте да оюн окуучулар үчүн маанилүү, түшүнүктүү бул алардын жашоо тажрыйбасынын бөлүгү. Мугалим оюн аркылуу билим берүү менен, окуучунун келечектеги кызыкчылыгын көздөбөстөн, бүгүнкүсүн да канааттандырат. Оюнду пайдалануу менен мугалим окутуу ишмердүүлүгүн уюштурууда өзүнүн ыңгайын жана тартибин ойлобостон, окуучулардын табигый муктаждыктарына негиздеген. Тарыхый окуяга байланыштуу болгон географиялык объектилердин аталыштарын, экологиялык багыттагы билимдерди, даталарды, ысымдарды, тарыхый фактыларды окутууну оюн аркылуу жана динамикалуу уюштурат. Оюн курулай жаттоону четтетет. Оюнда билим алуу практика аркылуу жүрөт. Окуучулар материалды жөн гана жаттабастан, аны ар жактуу карап чыгышат, аны көп түрдүү логикалык катарларга жайгаштырышат. Оюндардын көбү жөнөкөй болот. Убактысы боюнча 10 мүнөттөн 30 мүнөткө чейин созулушу мүмкүн. Ошентип, мугалим оюнду окутуунун башка түрү менен бирге колдонсо болот. Оюнду уюштуруунун структурасы:

1. Оюнду тандоо.

2. Оюнду даярдоо:

3. Оюнга киришүү:

- Оюнга окуучуларды алдын ала даярдоо (дайыма эмес).

- Оюндун астында даярдоо (оюндук эмоциалдык кырдаалды түзүүгө багытталган).

- Оюндун катышуучуларын тандоо.

4. Оюндун жүрүшү:

Оюн канчалык кызыктуу болсо, ошончолук билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк жана тарбиялык максаттарга жетүү ошончолук деңгээлде болот.

- оюндун башталышы (нюанстарын белгилөө)

- өрчүшү (кульминация)

- жыйынтыктоо (өз убагында чекит коюу маанилүү)

5. Жыйынтыгын чыгаруу.

6. Окуучуларды баалоо.

7. Оюнду анализдөө (талкуулоо, анкеталоо, эмоциалдык абалын баалоо) [1].

Педагогикалык оюндарды классификациялоо: Ишмердүүлүк областы боюнча: физикалык, интеллектуалдык, социалдык, эмгектик, психологиялык болот.

Оюндук ыкмасы боюнча: предметтик, сюжеттик, ролдук, ишкердик, имитациялык, драмалык жана театралдык болот. Башталгыч класста ушул оюндарды жана ар кандай дидактикалык оюндарды ойнотсок болот.

Биз «Үч сүлөм» оюнун алып көрөлү. Оюндун шарты мугалим кыска аңгеме же документ окуйт. Бул жерде башталгыч класста окутулуучу «Дарак ыйлайбы?», «Чабалекей жана жылан», «Ала-Тоо Ата Журтубуз», «Жаратылышты коргоо – Мекенди коргоо» сыяктуу экологиялык билим берүүгө байланышкан же башка темаларда окуучулар кунт коюп угушат жана аңгеменин мазмунун үч жөнөкөй сүйлөм менен айтып беришет. Кимдин аңгемеси кыска ошону менен эле мазмундуу болсо ошол жеңип чыгат. Оюндун башка варианты басма текст менен иштөө. Бул окуу китебинен – үзүндү болушу мүмкүн. Үч жөнөкөй сүйлөмдү балдар дептерине жазып алса болот. Мында жеңүүчүнү атоо ыңгайлуу.

Бул оюн эң маанилүү көндүмдү өөрчүтөт маанилүүсүн – табуу, ага пресса менен иштөө көндүмү, маалыматтык агымда багыт алуучулук, план, конспект, реферат түзгөндү билүү негизделген.

Пантомимика оюну. Ойноочулар эки командага бөлүнөт. Чүчүкулак аркылуу кайсы топ оюнду баштаары аныкталат. Биринчи топ каршылаш командадан бир оюнчу тандап, анын кулагына жаныбарлар, өсүмдүктөр жөнүндө же макал, же фильмдин же обондуу ырдын атын (оюнчулар тарабынан оюндун тематикасы аныкталынуусу жакшы) шыбырап айтышат. Ал уккан адам өз командасына ошол нерсени эч бир сөз сүйлөбөй, кыймыл-аракеттин жардамында түшүндүрүп бериши керек. Эгер тобу таба албаса, баары тапшырма берген тараптын буйругун, каалоосун аткарат. Бул оюндун максаты окуучуларды зиректикке, тапкычтыкка, шамдагайлыкка, баамчылдыкка тарбиялоо болуп саналат.

Экология боюнча дидактикалык оюндар баланын туура өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Кызыктуу оюнзоок:

- таанып-билүү жөндөмдөрүн өнүктүрүү;

- келечекте пайдалуу боло турган экологиялык билимдерди толуктоо;

- боорукердик, жооп берүү, достук сыяктуу оң сапаттарды өрчүтүү.

Экология оюндары аны курчап турган дүйнөнү өздөштүрүүгө жардам берет. Ал предметтер менен жаратылыш кубулуштарынын байланышын таануу ыкмаларын өздөштүрөт. Ал флора менен фаунанын бири-бири менен болгон мамилесин түшүнөт. Кайсы жаныбар кайда жашайт жана аны кантип коргоого болот.

Мисалы, **Кой жана Карышкырлар.** Балдар эки командага бөлүнүшү керек болгон кызыктуу активдүү

оюн. Биринчи катышуучулар «карышкырлар», экинчиси – «койлор» болот. «Койлор» жашыл газондо басышы керек. Мугалим бул жаныбарлардын эмне жегенин, өлчөмү кандай экенин, кандай үндөр чыкканын айтып берет. Андан кийин ал карышкырлар жөнүндө сүйлөйт. Биринчи команданын мүчөлөрү жашынышы керек. Мугалим аларды чакырат. «Койлор» ар кайсы жакка чачырап кетет, «Карышкырлар» аларды кармашы керек.

«Айланыздагы дүйнөнү билиңиз.» Кызыктуу оюн мугалим балдарга жаратылышты туура кабылдоону үйрөтөт. Ал аларга суроолорду берет. Мисалы, кайыңдын сөңгөгү кандай түс, эмендеги жалбырактардын формасы жана башка балдар аларга жооп бериши керек. Ким туура жооп берсе, кичине сыйлык алат. Бул сыяктуу, сиз катышуучуларга түстүү кагаздан жасалган жылдыздарды сунуштай аласыз. Ким оюндун жыйынтыгы боюнча көбүрөөк сыйлыкка ээ болсо, ошол утат [7].

Демек, башталгыч класстын окуучуларына окуу процессинде, класстан тышкары иштерде, оюн ойнотуу менен экологиялык тарбияны калыптандыруу керек. Мындан тышкары, мугалимдин иш-аракеттери жана мамилеси айлана-чөйрөгө байланыштуу абдан маанилүү болот, алар окуучуларынын үлгүсү болуп саналат, анткени окуучулардын жүрүм-турумуна мугалимдин жүрүм-туруму таасир этет. Ошондуктан экологиялык билим берүү мугалимдик билим берүүдөгү маанилүү позициялардын бири болуп көрүнөт. Мындан тышкары мугалимдер экологиялык билим берүүнүн лидери боло алышат. Экологиялык билим берүүнү окутууга интеграциялоо да маанилүү. Мисалы, айлана-чөйрө түшүнүгүн бир эле дисциплина менен чектеп коюуга болбойт.

Класстан тышкары окууда балдар үчүн экология багытындагы китептерди пайдалануу жакшы натыйжа берет. Балдарга Польшанын жаратылышын

таанып-билүүгө жана аны сүйүүгө жардам берүү максатында «Жаратылыштын жаш байкоочусу» аттуу түстүү дептерлердин сериясы түзүлгөн. **Жаш окурмандар токойдун эң төмөнкү катмарын түзгөн өсүмдүктөр жана башка организмдер менен таанышат.** Бүтүндөй токойдун туура иштешинде жана анын бардык тургундарынын жашоосунда бадалдын канчалык маанилүү экенин билүү жана эң негизгиси, биздин бутубуздун астында кандай кызыктуу окуялар болуп жатканын көрүү керек! [5]

Демек, экологиялык билим берүү балдар бакчасында, орто мектептерде, жогорку окуу жайларда, ата-энелер менен иштөөдө ишке ашырылат. Бүгүнкү күндөгү жаныбарлардын эл тарабынан азайып баратканы, өсүмдүктөрдүн аёсуз кыйылып жатканы, абанын булгануусун азайтуу, адамзат үчүн зарыл болгон баалуулуктарды сактап калуу негизги максат болууга тийиш.

Адабияттар:

1. Акматов К. Идеалдуу мугалим болуунун сырлары. - Б., 2016.
2. Султанкулов М.Д., Барпыбаев Т.Р. Экология. - Бишкек: Махprint, 2018. – 214 б.
3. Мадаминов Г., Батыров К.М Ой өрүшү - Кругозор: Мугалимдер, окуучулар, студ., ата-энелер, журналисттер, жалпы эле кругозорго кызыккандар үчүн окуулук-колдонмо. - Б.: Билим-компьютер, 2015. – 144 б.
4. Одум.Ю. Основы экологии. М.: Мир, 1975. - С. 303.
5. Экология боюнча балдар үчүн 10 китеп. Интернет булагы. <https://ky.drink-drink.ru/10-knig-dlya-detey-ob-ekologii>
6. Юридика аталгылары менен түшүнүктөрүнүн орусча-кыргызча түшүндүрмө сөздүгү. Илимий-маалымдама басылыш/АРД/Чекки долбоору, авторлор жамааты. – Б.: 2005, ky.healthy-food-near-mi.com
7. Заилова Ж.Ж. Роль навыков понимания прочитанного в формировании экологических представлений учащихся начальных классов. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2023. №. 3. С. 156-159.